

ГЕН. М. СМОВСЬКИЙ

СПОГАДИ УЧАСНИКА
БАНДЕРІВСЬКОЇ УПА

MT. DALE

NEW YORK

1982

ГЕН. М. СМОВСЬКИЙ

**СПОГАДИ УЧАСНИКА
БАНДЕРІВСЬКОЇ УПА**

акція
MEMOIRS — A STUDY

«НАША БАТЬКІВЩИНА»

MT. DALE

NEW YORK

1982

ЯКЩО ХТОСЬ КАЖЕ, що любить Бога,
А БРАТА СВОГО НЕНАВИДИТЬ, то це брехня.

(Ів. IV - 20)

ДЕ ВИ ЩИЛИ — ТАМ ПУСТКА І РУІНА
І ТРУПИ НЕ ВМІЩАЛИСЯ ДО ЯМ, —
ПЛЮВАЛА КРОВ'Ю «НЕНЬКА УКРАЇНА»
У МОРДИ ВАМ І ВАШИМ ХАЗЯЯМ.

ВИ ПРОПИЛИ В УЖЕ П, УБОГУ,
РОЗПРОДАЛИ І НАС ПО ВСІЙ ЗЕМЛІ,
КОЛИ Б ТОДІ ВКРАТІ НА НІДМОГУ
ЗІ СХОДУ НЕ ВЕРНУЛИСЬ «МОСКАЛІ».

В. Симоненко

КОСТЯНТИН СМОВСЬКИЙ

(Деякі автобіографічні дані)

Не маючи біографії покійного ген.-хорунжого Костянтина Смовського, передруковуємо майже достлівно посмертну згадку про нього, що поміщена в газеті «Рада» з деякими автобіографічними даними, вибраними з його листів до редакції.

«Відлітають від нас у безповоротний вирій будівельники української державності і захисники відновленої самостійності. В попередньому числі «Ради» помістили ми коротку біографічну довідку про сл. п. проф. Олександра Шульгина, колишнього прем'єр-міністра і міністра закордонних справ Української Народної Республіки, що пропонував стежку Україні в широкий світ та навчав чужинців вимовляти нове і незвичне для них слово — Україна. А в цьому числі довелося друкувати згадку про лицаря-генерала Армії Української Народної Республіки, що шаблею засікав кордони модерної вже, уконституованої IV Універсалом самостійної державності України, сл. п. Костянтина Смовського, що відійшов у вічність 8 березня 1960 року.

Біографію покійного Ген.-хорунжого напишуть ті, хто має всі дані про його життя — служіння Батьківщині, а ми використовуємо лише деякі уривки з листів покійного до нації редакції, де він писав дещо про себе:

«... Як бачу з листа, то ми земляки, хоч я, правда, ро-

дився на Кубані, а з семи років жив з батьками на Полтавщині. В Лохвиці й Прилуках учився, а від 1912 року почав служити «Царю і родінє». 1917 року вступив до української армії. Як старий гайдамака Отамана Симона Петлюри, здобував своїми гарматами арсенал. В кінці березня 1918 року був призначений Центральною Радою повітовим військовим комендантром. Там і пізнав мою дружину в Острозі; маємо двоє дочек, які вже замужем за волинянами. Отже, моя доля звязана з історичною Волинню. Думаю, що ви, мабуть, не читали моїх спогадів у «Свободі» — «Моя служба Батьківщині», частина перша. Там би ви довідалися про початки моєї служби Батьківщині, і про Волинь. Уже написав і другу частину спогадів, що передруковуються на машинці аж у Каліфорнії. Як буде готова, то знову пошлю до «Свободи». Тепер задумую писати й частину третю. Пізніше ці спогади треба буде видати книжкою, додавши деякі фотографії і шкіци...»

Я командував кінним полком ім. Максима Залізника, який також походив з Волині. Пізніше, вже в 1920 році, був командиром кінної бригади.

Мій шлях в Українській Армії не був устелений трояндами, навпаки — був він тернистий... Три рази був ранений. Сидів у гітлерівському кацеті три місяці, а в 1945 році послав мене (не друкуємо хто. — Ред.) визволити Днівію «Галичина», то американці посадили до кацету, де я просидів 10 місяців з половиною, і вийшов зовсім опаралізований... Тепер працюю тяжко, фізично, але не здаюся.. Служив також у польській армії, як контрактований старшина, в 11-му полку уланів. Прослужив 14 років з половиною. Після розбиття Гітлером польської армії, сидів у німецькій неволі...»

С. К.

(«Рада», ч. 6 (31) з 31. III. 1960)

Спогади участника бандерівської УПА

Хоч я був старшиною резерви польської армії, але під час війни Польщі з Гітлером 1939 року мене не мобілізували і я залишився вдома.

25 вересня 1939 року прийшли на Волинь, червоні сатрапи «визволяти» український народ з-під «панської» неволі. Був даний наказ воєнкомату, щоб усі колишні вояки зголосилися «добровільно» до Червоної армії; ухиличкам від цього наказу погрожувано розстрілом. Зголосився і я. Мене призначили до червоної піхоти. Але перед тим як бути «красноармейцем», я, як і всі інші, мусів пройти в Бердичеві певний курс «політграмоти».

У липні 1941 року Червона армія (і я з нею) відступала «непереможно» до київського котла. Німці там забрали в полон сотки тисяч червоноармійців. За короткий час перебування в німецькому полоні мене, що знов німецьку мову, призначили бути перекладачем. Розвозячи та ганяючи полонених червоноармійців наче худобу, декілька тисяч українців із правого берега Дніпра німці розпустили додому, в тому числі і мене.

Настала цивільна німецька влада, яка взялася пляново нищити українських патріотів. Жорстокість німців привела до того, що в 1942 - 1943 роках на Волині почала активно діяти українська партизанка. У 1943 році партизанський рух на Волині почав виразно виявляти свої політично-ідеологічні тенденції в окремих групуваннях.

Я ще пересиджував тихенько вдома. Але одного дня, зовсім несподівано, відвідала мене бандерівська СБ (Служба безпеки) і наказала мені йти до бандерівської повстанської армії. Шо я мав робити?.. Пішов я, хоч знов дуже добре, що це не те, що треба, що це не те, про що я мріяв..

Спочатку мене призначили рядовиком. Децо пізніше мусів я пройти «Курс лісових чортів». Це був нібито курс

старшин, Після закінчення цього курсу, мене команда призначила командиром куріння.

Уесь головний провід УПА, тобто — головна команда і партійні провідники — перебував ув околиці В. Студиня (Костопільщина, недалеко Степаня). Головнокомандувачем був Клячківський (псевдо Клім Савур, пізніше — Охрім; він уживав обое псевда). На самих початках організування бандерівської УПА начальником штабу був Тур (Шухевич-Чупринка). Максим Рубан (Лебідь) був на Волині недовго, як урядуючий провідник ОУН-Бандери. Його псевдом були підписані відозви й накази політичного характеру і безпеки. Пізніше були привезені під ескортою СБ з Рівного полковник Ступницький з сином вісімнадцятирічним, Юрком, і полковник Литвиненко (Євшан). Полковник Ступницький мав псевдо Гончаренко.

Ми, курсанти старшинської школи, раділи, що між нами перебувають справжні старшини Армії Української Народної Республіки, які мають досвід і практику в боротьбі з большевиками. Полковник Ступницький нібито мав бути шефом штабу УПА. Але його було призначено комендантам школи старшин, а час до часу його закликали і до штабу (поганої хати) і там відбувались «тактичні» наради. Після таких нарад полк. Ступницький вертався до старенької клуні (це була «викладова заля» для 45 курсантів, що сиділи по-турецькому, тут же їли і спали). Де-шо пізніше завважувалося, що полк. Ступницький ходив дуже засмучений, а його син, Юрко, що також слухав курси, часто плакав після зайняття.

Оперативним старшиною штабу УПА був «полковник» Смелюсік (Поліцук). Полковник Литвиненко (Євшан) викладав розвідку. Шефом постачання був Зубатий (псевдо Мороз). Головним прокурором був Безрідний, а його заступником — Мітла. Старшиною для доручень у Савура був М. Шелест, а політ-освітником був Apostol. Заступником Савура в політичних справах був Волошин-Павленко; організаційним по «мобілізації» при штабі УПА був Олег (Ілько), так зв. «оргмоб».

Як виглядали організаційні справи ОУН-Бандери всередині, це для курсантів залишалося великою таємницею.

Організаційна сітка ОУН-Бандери була дуже щільно пов'язана з УПА. Можна з непомильністю твердити, що Савур був одночасно і головнокомандувачем УПА, і — провідником ОУН-Бандери на цьому терені, дарма що бандерівці твердили й переконували нас, що УПА — надпартійна. Було ж відомо, проте, що в початковий період, коли з'явилася бандерівська партизанка на Волині й коли ще не відбила для себе в отамана Бульби-Боровця назви УПА, складався цей партизанський загін виключно з партійців ОУН-Бандери. Зрештою, населення Волині так і називало їх: «бандерівці», хоч пізніше ряди їх поповнювалися і не бандерівцями. Партизанів отамана Бульби-Боровця під час «Поліської Січі» називали волиняні «бульбівці», а пізніше — «упівці» або «упісти».

У відділах УПА-Бандери були не лише партійні наглядачі — «політруки», але були й уповноважені СБ. Їхній вплив був такий великий, що часто військовий ступінь, чи функції у відділах, залежали від «політруків». Районовий ОУН-Бандери мав права сотенного на його терені, і він вирішував ту чи іншу акцію. Тож часто приходило до різкого й суперечного непорозуміння: сотінний, наприклад, одержав якийсь наказ від свого зверхника УПА і мусів його виконати, а «політрук» анулював цей наказ, або наказував діяти цілком протилежно.

В міру масовішого поповнення рядів УПА людьми не підготовленими ще членами ОУН (що траплялося дуже рідко), УПА набирава щораз більше характеру нібито всенаціональної армії. Партия поволі поїнускала поводи, бо не мала досвідчених людей, а головне — не мала фахових військовиків, які б уміли й могли організовувати військові відділи як слід. Ті ж, що були, це звичайні сільські партійні хлопці з Дистрикту Галичини, які втікли зі зброєю до УПА на Волинь. Але й цим поліцистам, що не належали до ОУН-Бандери, штаб УПА не довіряв і включав їх до загонів звичайними рядовиками. Не вірив штаб УПА і старшинам советських червоноармійців, які приєднувались

до УПА; деякі з цих старшин перебували під постійним наглядом СБ — навіть і спали під їхньою «опікою». З-поміж червоноармійських старшин в більшості були віддані українські патріоти і прекрасні кваліфіковані вояки, чим не могли похвалитися ні оунівські партійні молодики, ні дистриктські «хлопці-поліцисти».

Згодом поміж старшинами й вояками УПА та СБ виник одвертий антагонізм. Щось на зразок того, що було в гітлерівській армії між Вермахтом і СС-формаціями.

Відділи УПА-Бандери немilosердно використовували селян Волині й Полісся своїми «правами», обкладаючи їх прерізними контрибуціями, здирством і безконечними поїздками. Так уже завелося було, що молодий хлопчина-упіт не хотів іти пішки ні два-три кілометри, і його мусів селянин везти підводою. Тому й говорили тихцем селяни: «Такого здирства, сваволі й шарварків ми не мали ні за жодної чужої влади...» До того ж СБ увесь час переводила свої «чистки» серед населення і серед відділів УПА. За якусь найменшу провину, навіть несвідому, а то й таку, навіть, як, наприклад, — розкувається в селянина кінь і кульгає так, що селянин відмовляється їхати на шарварок, а часто й за якісь дрібні справи чи непорозуміння, що виникли на тлі зовсім приватного характеру чи порахунків, — давали «винним» кару смерті.

По відділах УПА в більшості випадків терпіли від чисток старшини і вояки зsovетських армій і «східняків» взагалі. Важко, майже не можливо було їм захищати себе від закидів «неблагонадійності», бо їх насправді ніхто не знав; рідко бували випадки, що двоє було з одної місцевості чи якоїсь військової частини, що хоч трохи щось знали б один про одного і могли б у потребі (а потреб таких було, ой, як багато!) виступити на захист невинного і врятувати від даремної, непотрібної і безглуздої смерті боязливих і обмежених вирокодавців.

Пригадую такий гідкий випадок — присуджений до страчення «східняк», приготований вже до розстрілу, зі зв'язаними дротом назаді руками. утік. Звісно, прихильної для УПА реклями він не міг зробити. Більше того: він

прилучився до червоних партизанів Ковпака і там виявив прізвища колишніх вояків і старшин червоної армії, які перебували в УПА - Бандери.

Чому і для чого СБ практикувала, майже залюбки, розстрілювання «східняків» і селян — один Бог знає і ОУН-Бандери. І взагалі, беручи СБ і її «діяльність», — це найчорніша пляма нашої історії; це рана, яку не можна буде загоїти, бо з неї завжди просочуватиметься ота чиста й невинна братня кров, яку так безглуздо і так безкарно розливала СБ з патріотичних сердець по волинській землі. Це мої безпосередні враження, які я виніс від першої зустрічі з СБ, і не інші ці враження в кожного із тих, хто мусів виконувати есбівські накази. Суперечне моїм враженням можуть мати лише ті люди, що належали до СБ і закривали братньою кров'ю свої руки, совість і душу.

Отже, есбівці (СБ) — були законом і судом в УПА-Бандери. СБ була організована на гітлерівський зразок. Майже всі командири СБ — це колишні курсанти гітлерівської поліційної школи в Закопаному з років 1939-1940. Вишколювали їх гестапівці. За територіальним складом були вони, переважно, галичани молодшого покоління, що виховувалися на донецьких тоталітарних доктринах і накипали ненавистю й непримиримістю до своїх братів (навіть і галичан!), які не так думали, як їх навчено думати. Було серед них троє закарпатців і кілька волинячків. Свою азійську тактику нищення вони проявляли на всіх відтинках українського життя.

Для стрільців УПА, які, чи то відлучились якось від УПА на день-два, чи то «провинилися» в чомусь, — були створені карні сотні. На Поліссі існував навіть карний табір — «Кентавр», як називали ми його, — що знаходився в околиці В. Студія. Командантом цього «Кентавру» був спрівожнісінський кат — Дорощук.

Німці підсилали до лісу своїх шпигунів для розвідки. Бували часті випадки, що таких шпигунів ловили есбівці і приводили до табору. Еней брав сокиру, відрубував власноручно кільком голови, а тоді заходився допитува-

ти ще живих, які, після такої енеївської демонстрації з сокирою в руках, виступували все, що знали і чого не знали.

За Енея, Черника і Юрка німці визначили великі грошові нагороди для тих, хто їх видасть німцям. Одного такого, ласого на гроші, зловили есбівці і йому Еней, поклавши на пеньок, відрубав сокирою голову.

УПА охоплювало в той час лише Волинь і Полісся. На Галичині УПА не діяла, бо провідники бандерівської УПА-ОУН, як неправі патріоти своєї вузької батьківщини, не хотіли робити там соціальних спустошень та національних «державно-творчих» чисток.

Волинська людність була неприхильна до бандерівців і до УПА-Бандери ставилася з обережністю і прихованою підозрою. Та їй не диво, бо на Волині люди знали про Петлюру, про петлюрівців, про вояків Армії УНР, що організувалися колись на Волині до Зимових походів у західля червоних окупантів України, а про Бандеру і бандерівців ніхто нічого доброго не знав і не чув. Поява їх на Волині, їхня братовбивча й руйнницька поведінка зразу насторожила людей проти них.

Волинь і Полісся було поділено на частини, які відповідали територіальним комплексам: Північ, Південь, Захід і Схід. Командиром групи УПА - Північ був Дубовий; УПА - Південь — Еней; УПА - Захід — Рудий; УПА - Схід — Верещик. Найсильніші групи були — Південна Еней і Північна — Дубового.

Треба згадати, що навесні 1943 року на Волині організувалася ще й мельниківська УПА, яка не мала заміру нищити УПА під командою отамана Бульби-Боровця, хоч ця остання була організована з доручення Президента Української Народної Республіки в ексилі А. Лівицького ще в 1942 році. Штаб УПА-Мельника був такий: командир — Журба, Гаркавенко, Хрін, сотник Орлик. Зв'язкові до штабу отамана Бульби-Боровця — Гарячий і Булька. Хрін, Кропива і Чорнота були політичними виховниками з мельниківського табору. Згодом до УПА-Мельника перейшов курінний Яворенко, залишивши УПА-Бандери.

В кінці червня 1943 року з'явилися бандерівські летючки, в яких закликалося всі повстанські відділи на Волині й Поліссі підпорядкуватися «Головному штабові УПА». Шеф штабу Тур, — стояло на летючці. Штаб УПА-Мельника не приділяв цьому закликові особливого значення, розцінюючи появу цієї летючки, як чергову провокацію з боку бандерівців. Було ж справді не поважно говорити про підпорядкування «Головному штабові УПА» бандерівців з Туром на чолі тоді, як справді УПА під командою отамана Бульби-Боровця вже більше року існувала на Поліссі й Волині.

Мельниківська УПА мала Антонівецький табір, де було до 400 повстанців-вояків. Крім того, був ще Крук — відриванець від бандерівців — з невеликим складом своїх партизанів, біля сотні чоловік.

Місяць липень. Вишнівець. Ковпак

Командирами виправи на Вишнівець були — Хрін і Журба. Але декілька днів перед зустріччю з червоними партизанами Ковпака, загін УПА-мельниківців напав на фільварки біля Вишнівця і забрав багато харчів, коней і возів. Про цю виправу довідалися німці і вислали негайно з Крем'янця своє військо для охорони цих фільварків. Мельниківці знали, що німці будуть робити репресії на селянах, тому їх зробили «військовий союз» — умову з УПА-Бандери, щоб насочити разом на німецьку колону і розбити її. Так і було зроблено. Але ж, коли «союзники» разом налетіли на німецьку частину і розпочався гарячий бій вирішного значення, то бандерівці зрадили мельниківців; залишили бій і втікли до лісу. Зраджений бандерівцями мельниківський загін поніс важкі втрати в людях. Там було поранено і провідника мельниківців Смокаржевського (псевдо Троян). Отже ж, мельниківці були змушені тікати з поспіхом у ліс.

На другий день — після «союзно-соборного» бою і «націоналістичної» зради — бандерівці напали на табір мельниківців (що залиували рані після «соборного» бою)

і, роззброївши всіх старшин і вояків, забрали в полон. Розуміється, все майно також було забрано...

* * *

Ковпак мав «отряд» понад дві тисячі прекрасно озброєних і вишколених вояків-очайдухів. Цей «отряд» формувався у брянських лісах і проходив через Білорусь, Чернігівщину і північну частину Київщини. Червоних партизанів Ковпака хотіли розбити німці з українськими фронтовими батальйонами ще на Білорусі та Чернігівщині, але ця звинна червона банда, граблячи українське населення, забираючи харчі й краї коні, маршуvalа вперед, щоб виконати своє завдання: дійти до Бориславських та Дробідіцьких нафтових районів і понищити їх.

* * *

Як попередньо я вже згадував, той вояк УПА, якого було засуджено на розстріл і який утік із зв'язаними назад руками, це колишній совєтський лейтенант, українець — Ярмак. Рятуючись від куль бандерівців, він приєднався до червоного загону Ковпака, і виявив прізвища всіх колишніх червоноармійців, яких він знав, що перебували в УПА - Бандері.

У липні 1943 року Ковпак поставив УПА-бандерівців вимогу, щоб видати йому: Доктора, Інженера, Божка, Рожка, Шаробаєва, Щербака та дві медсестри, разом вісім осіб (яких я пам'ятаю) та ще кілька осіб колишніх червоноармійців-вояків.

На переговорах із ковпаківцями був і автор цих рядків. Розмову почав комісар Ковпака Руднєв, перший. Після недовгих розмов наша «всеукраїнська», «соборницька» і т. д. УПА - Бандери передала без жалю й тривоги вимаганих людей ковпаківській банді на очевидну смерть. Коли ж їх вистроїли вже для передачі, то Доктор, — прекороший лікар, незаступимий фахівець хірургічного діла і свідомий українець-патріот, — вихопив пістолів із задньої кишені й стрільнув собі в правий висок.. Так на очах торгівців українськими душами і сконав... Ця передача — гид-

ке діло оунівських «політруків» — українців червоним катам на мученицьку смерть, зробила на старшин і вояків УПА приголомшливе враження. Після цього бездушного, нелюдського, ганебного діла бандерівських майстрів «будування держави» — «східнякій» розбігалися при першій можливій нагоді хто куди міг.

Зустріч з Ковпаком мала місце в борщівецькому лісі, під час його маршу на Борислав, де він, як уже було згадано, мав знищити нафтovі бази, з яких німці постачали східний фронт. Колони його проходили на північ від Рівного. Дубенчини, дорогою суразького лісу до Шумська, а з Шумська до борщівецького лісу і просто на Галичину. Наша «геройська» УПА - Бандери завжди уникала боївих стичок з Ковпаком і він маршував, куди хотів. Так він дійшов без перешкод аж до Стрий, де його німці розбили. Звідти його «отряд» малими групами продирався назад, менш-більш, тим самим шляхом, яким і наступав.

Мельниківську УПА розбила бандерівська УПА під командою Крука і Енея: табір зруйнували як ті дики татари колись, все майно й коней забрали, а командний склад — Хрін, Орлик, Чорнота, Лисенко, Гаркаленко, Вусатий, Прут, Жарина, М-к і Бурлаченко — та всіх вояків узяли в полон. Полонених командирів довший час бандерівці тримали під суворим арештом, пізніше, майже всіх було розстріляно. Командантом бандерівського табору для полонених мельниківців був есбіст (СБ) — Вовк, правдивий кат. Головним комендантам СБ групи Крука був Ранок, Азізіяцьке руйнування мельниківського табору відбулося на Івана Купала — 7-го липня 1943 року.

* * *

23-го липня 1943 року Крук і майор Голубенко провадять нас на суразький ліс. 26-го липня в селі Антонівцях відбувся похорон курінного Осипа. На похороні був Микола Лебідь (Рубан) і командир групи --- Еней.

31-го жовтня 1943 року, після повороту з рейду зі Східної України (рейд відбувався слідами Другого зимового походу ген. Тютюнника), в лісі біля Велика .....

чітко) відбулася дефіляда, яку приймав головний командир УПА — Охрім, йому асистував його адъютант — Заець.

У першій половині листопада 1943 року німці почали відступати на Захід. Большевики вже зайняли Житомир. Автострада Житомир — Рівне була запруджена частинами німецької армії, що відступали. Відступаючи, німці пожвавили свою акцію супроти УПА і червонохих партизанів. Особливий натиск німців був, почавши від Луцька (зокрема Колки) і кінчаючи Костопільським повітом. Головний штаб УПА - Бандери і старшинська школа олінилися в центрі німецького вогню. Якась частина відділу Дубового продержася, відбиваючись, із німецького оточення. Штаб УПА і старшинська школа «Лісових чортів» прорвалася на південну частину Волині. Крук у той час був на Поліссі з двома сотнями південної групи Енея.

Я одержав наказ від Енея перебрати командування курінем. Кінний відділ, що охороняв штаб південної групи Енея був тоді під командою полк. Данька (Д-ко).

Січень 1944 року. Становище на східному фронті змінюється щодені виразніше на некористь нашої безплідної боротьби. Большевицька армія швидко посувавася на Захід. Дивлячись на пролиття братньої крові, нищення волинських селян і їхнього мізерного дорібку, як — спалювання цілих сіл, палення школ і більших об'єктів, у мене розривалося серце, але я не мав жодної можливості звільнитися від цього азіяtskyого середовища, вихованого на гітлерівській ідеї, перекладеній Донцовим на українську мову. Днями й ночами передумував я над цим: чия рука керує цими братовбивцями й руйниками всього українського і самих себе?..

А «геройським» провідникам було байдуже. Вони дивилися на руїни, роблені ними, без найменшого викиду сумління; дивились на пролиту братню кров без болю серця. Бувало прийде такий провідник чи командир на реквізований в селянина підводі та й вдає з себе «великого стратега», повчає тих, які давно вже забули те, що він лише тепер починає сяк-так кумекати, і захлинається без-

глуздою хвальбою: «там наші розбили...», «там наші спалили...», «там наші зайняли...», «там наші відбили зброю..» а «там наші склади зброї» і т. д. Але про те, що наша «всенародна» УПА досі ще й трупа не бачила, не то що живого червоноармійця, нічого не згадує... Правда, бачили кілька разів партизанів Ковпака, але штаб УПА-Бандери й не думав нападати на них, навпаки, завжди робилося так, щоб віддалитися, зійти з дороги. Але деякі курені й ковпаківської банди не бачили!

Отже, коли німці відступали від червоних, то ми мусіли першими спішно наступати, але... на ЗАХІД, близче до Львова, бо там «свої хлопці» приготовляли вже перепустки, кому до Словаччини, кому до Праги. А добравшись туди, — там уже можна було сміливо і по-геройському «вовювати» язиками на всі лади по різних комітетах...

